

QADIMGI XITOIY FALSAFASIDA IN VA YAN TA'LIMOTI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2023-21-578-582>

Pulatov Sherdor Nematjonovich

Sharq falsafasi va madaniyati kafedrası dotsenti v.b.
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya: *Koinotdagi barcha narsalarning o'zaro ta'sirini tasvirlash uchun ikkita dunyo kuchlarining izchil nazariyasi shakllandi: yigit kuchlari, erkak, yorqin, faol tamoyilni, haroratni va ayol kuchlarini, zulmatni, tinchlikni, sovuqlikni ramziy tasvirlaydi. In va Yanning asosiy qarama-qarshi fazilatlari qadimgi faylasuflar tomonidan yong'in (Yan) va suv (In), yani, Jan o'ziga xos xususiyatlarida olovga O'xshash va alomatlari bilan ajralib turadi: yorqin, issiq, yuqoriga va tashqariga yo'naltirilgan. In o'z xususiyatlarida suvga o'xshash va belgilar bilan ifodalanadi: zerikarli, sovuq, pastga va ichkariga yo'naltiriladi. Shundan kelib chiqadiki, tabiatda tinchlikka ega bo'lgan har bir narsa sovuq, sekin, kam funksiyaga ega va In; barcha xususiyatlar qarama-qarshi xususiyatlarga ega: ko'chma, issiq, tashqarida va yuqorida joylashgan, rivojlangan funksiyaga ega - Yanga tegishli. In va Yan nazariyasining asosiy bayonoti bizni dunyodagi barcha xilma-xillikda, shuningdek, murakkab hodisalarni tasvirlashga imkon beradi. Koinotda mavjud bo'lgan har bir narsa In va Yan (har qanday hodisa dam olish va faoliyat holatiga ega, har qanday ob'ekt yuqori va pastki va hokazo.) juda ko'p ma'nolarga ega va ular bir biriga o'zaro bog'liqdir. Qadimgi Xitoydagi In va Yan falsafiy ta'limoti ikki shalda o'z-o'zini tashkil qilish xususiyatiga ega. Ya'ni ayol-erkak, yorug'lik va qorong'ulik shaklida bo'ladi va shu tarzda sinergetik hususiyat kasb etadi. Sinergetika tartib qanday kechishi mumkin degan savol tug'iladi.*

Kalit so'zlar: *Qadimgi Xitoy, falsafa, in va yan, qorong'ulik va yorug'lik, dialektika, Osmon, Yer, taraqqiyot.*

Abstract: *To describe the interaction of all things in the Universe, a coherent theory of two world forces was formed: male forces, symbolizing the male, light, active principle, warmth, and female forces, darkness, peace, cold. The ancient philosophers considered the main opposing qualities of Yin and Yang to be fire (Yang) and water (Ying), that is, Yang is similar in its characteristics to fire. Similar and different symptoms: bright, hot, directed upward and outward. Their properties are similar to water and are represented by signs: dull, cold, directed downward and inward. It follows that everything that has peace in nature is cold, slow, of little function and B; all characteristics have opposite characteristics: portable, warm, outside and above, with extended function - belonging to Yang. The basic tenet of the theory of Yin and Yang allows us to describe the world in all its diversity, as well as complex phenomena. Everything that exists in the Universe, Yin and Yang (any phenomenon has a state of rest and activity, any object has an up and down, etc.) has*

many meanings and they are interconnected. The philosophical doctrine of Yin and Yang in ancient China is characterized by self-organization in two stages. That is, a woman-man is in the image of light and darkness and thus acquires a synergetic character. The question arises as to how the synergistic order can be realized.

Key words: Ancient China, philosophy, yin and yang, darkness and light, dialectics, the Sky, the Earth, development.

KIRISH

Qadimgi Xitoydagi ilk falsafiy ta’limotlarga ko’ra, osmon va yer bilan chegaralangan olam in hamda yan tamoyillariga amal qiladi. Yan tamoyili narsalar mohiyatiga faol kirib boruvchi kuch sifatida talqin qilinsa, in esa passiv kuzatuvchi, zulmatni ifodalovchi tushunchadir. Lekin ularni bir-birini rad etuvchi jihatlar tariqasida tushunish xato, chunki ularning hamjihatligi tufayli kuchlar birlashadi, uzilgan yo’nalishlar muayyan shaklga ega bo’ladi, yer bilan osmon o’zaro munosabatlari ochib beriladi. In va yan harakati - bir butunlik o’zgarishining dialektik harakati. Narsa va hodisalarning o’zaro hamkorligi ularning o’zgarishi orqali ta’minlanadi. In va yanning o’zaro harakati natijasida oltita kategoriyalar paydo bo’ladi. Bular - momaqaldiroq, shamol, olov, suv, qaytish va osoyishtalik¹. Ushbu kategoriyalar Osmon, Yer va Inson bilan bog’liq muammolarni yoritishda keng qo’llanilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

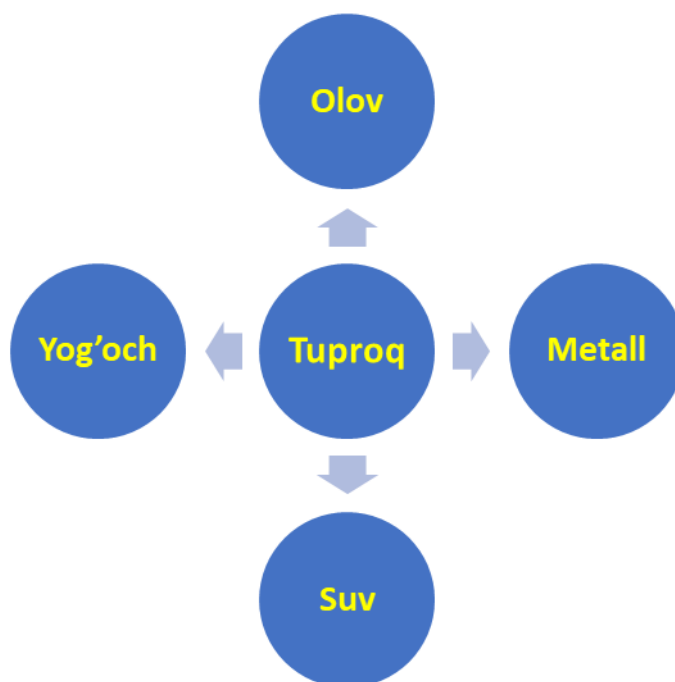
Yin yan jia (阴阳家, pinyin: yin yáng jia) - qadimgi Xitoyning tabiiy falsafiy-kosmologik va numerologik masalalarga ixtisoslashgan falsafiy maktabidir. Bu Dark (In) va Light (Yan) maktabi bo’lib, Ushbu maktabning izdoshlari voqealarni faqat tabiiy kuchlar nuqtai nazaridan izohlashga harakat qilishdi, shuning uchun uni odatda tabiiy falsafiy deb talqin qilishadi.

In-Yan maktabining g’oyalari qadimgi Xitoyning an’anaviy ma’naviy madaniyati va fanining asosini tashkil etdi. Astronomik hisob-kitoblar asosida taqvimlar tuzildi, ularning to’g’riligi nafaqat qishloq xo’jaligi uchun katta ahamiyatga ega edi, balki “Osmon O’g’li va uning maslahatchilarining g’amxo’rliqi” deb ham hisoblangan. Samoviy hodisalarni o’rganish kosmologiya, bioritmologiya va klimatologiya elementlarini birlashtirgan qadimgi Xitoy tibbiyotida katta ahamiyatga ega bo’lgan². Keyinchalik In-Yan maktabining g’oyalari neokonfutsiy va diniy Daoizmga keng qo’llanila boshlandi.

In-YanJia-ning (Xitoy tili pinyinida) markaziy tushunchasi bu In-Yan kuchlari dualizmining universalligi va besh unsur: Metall, yog’och, suv, olov va er tomonidan hosil bo’lgan o’zaro ta’sirlarning siklik xarakteridir.

¹ Хоу Вай-лу (и.др). Чжунго сысян тунши (История китайских идеологий). Т.1-2. - Пекин.1957. – С.164.

²Демин Р. Н. Школа инь-ян //Культуры в диалоге. Вып.1. – Екатеринбург, 1992. – С. 97.

Dunyoning butun rivojlanishi ushbu konsepsiyada ko‘rib chiqilgan edi: “Bu san’at beshta kuch [besh unsur]ning o‘zgarishi natijasida yuzaga keladi va agar u eng uzoq chegaralargacha kengaytirilsa, unga erisha olmaydigan hech narsa bo‘lmaydi”³.

- Yog‘och mustahkamlanadi, Suv qariydi, Olov tugiladi, Metal maxbusga aylanadi, Tuproq o‘ladi.
- Olov mustahkamlanadi, Yog‘och qariydi, Tuproq tug‘iladi, Suv maxbusga aylanadi, Metal o‘ladi.
- Tuproq mustahkamlanadi, Olov qariydi, Metall tug‘iladi, Yog‘och maxbusga aylanadi, Suv o‘ladi.
- Metall mustahkamlanadi, Tuproq qariydi, Suv tugiladi, Olov maxbusga aylanadi, Yog‘och o‘ladi.
- Suv mustahkamlanadi, Metall qariydi, Yog‘och tug‘iladi Tuproq maxbusga aylanadi, Olov o‘ladi.

Narsalar va hodisalarning fazoviy, vaqtinchalik va boshqa xususiyatlari beshta guruhga birlashtirilgan va ma’lum elementlar bilan bog‘liq. Shunday qilib, butun dunyo hamjihatlikda. Agar ushbu guruhlarning biron birida qonunbuzarlik ro‘y bersa, dunyoning butun mexanizmi uyg‘unlik holatidan chiqadi⁴. Bundan ham murakkab tuzilmalarni tuzish mumkin, ular ham “yo‘riqnomalar va ko‘rsatmalarga” muvofiq ishlaydi: “Zulmat va yorug‘lik (maktab izdoshlari) boshlanganidan keyin har bir ish uchun ko‘rsatmalar va buyruqlar mavjud (va (va) haqida to‘rt fasl (va haqida).

³ Фэн Ю-Лань Школа «Инь-Ян» и древнекитайская космогония // Краткая история китайской философии. - М.: Евразия, 1998. – С. 152.

⁴ [Сто школ — период рассвета китайской философии](#) // История философии в кратком / перевод Богута И. И. - М.: Мысль, 1994.- С.132.

sakkizta asosiy nuqta (sakkizta shartlar) trigramlarga, (va taxminan) zodiakning o‘n ikki belgisiga (va taxminan yil davomida) yigirma to‘rt yil”⁵.

In-Yan maktabining paydo bo‘lishi miloddan avvalgi V - III asrlarga to‘g‘ri keladi. Jozef Nuxamning so‘zlariga ko‘ra, ushbu maktab, masalan, qadimgi Xitoyning mojia yoki minjia kabi falsafiy maktablari mualliflar asarlarida uchraydi. Biroq, bugungi kunga qadar ushbu maktabning biron bir kengaytirilgan matni saqlanmagan. Uning g‘oyalarini faqat “Shi Ji” (eng to‘liq ma‘lumot), “Zhou i”, “Lu-shi chun qiu” (“Liuning buloqlari va kuzi”) va boshqa bir qator yodgorliklardagi ayrim faragmentlar bilan baholasa bo‘ladi⁶.

Miloddan avvalgi 1-ming yillikning o‘rtalariga qadar. “In-Yan” va “Besh unsur” tushunchalari alohida okklyuziv an‘analarda ishlab chiqilgan - “samoviy” (astronomik) va “dunyoviy” (mantiqiy-iqtisodiy) edi. Ushbu ta‘limotlar parchalarini qadimgi “I Ching”, “Guo Yuy”, “Lu-shi Chun Qiu” kabi matnlarda topish mumkin.

Miloddan avvalgi 1-ming yillikning 2-yarmida. qadimgi matnlardagi ma‘lumotlarga ko‘ra, ushbu maktabning taniqli vakili Zou Yan “In-Yan” tushunchasini axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan “besh unsur” doktrinasini birlashtirgan (“besh fazilat” – deydi u). Shunday qilib, “Besh unsur” ning siklikligi tarixiy jarayonlarga ham taalluqli bo‘lib, hukmron sulolalarning paydo bo‘lishi va qulashi bosqichlarini belgilab qo‘ydi.

Konfutsiyning diniy ontologik-kosmologik va uslubiy asoslarini ishlab chiqqan va tizimlashtirgan Konfutsiychi Dong Chongshu falsafasida birinchi marta olamning barcha tomonlarini qamrab olgan yagona ta‘limot sifatida “In-Yan” va “Besh unsur” tushunchalari keltirilgan. Keyinchalik In-Yan maktabining tabiiy-falsafiy tushunchalari Konfutsiy “yangi harflar matnlari maktabi” (Jing xue) va neo-konfutsiylik, diniy-okkultiv - Xitoy folbinlari, folbinlari, sehrgarlari, kimyogarlari va tabiblarining faoliyatida davom ettirildi. Ushbu maktabning asosiy vakili Zou Yan hisoblanadi. Ushbu maktab vakillari shuningdek Tzu-Vey (tarixchi va astronom-munajjim eramizdan avvalgi 6 - 5 asrlar), yarim afsonaviy Rongcheng-tzu, Tszyan Tsang (mil. Av. 3 - 2 asrlar) ni o‘z ichiga oladi. Qadimgi Xitoyda fasafiy fikr yuqorida aytganimizdek, xilma-xil va turli davrlarda rivojnagan. Ko‘plab muammo va masalalarni tadqiq etishga harakat qilishgan. In-yan falsafiya ta‘lomoti shunday shalda o‘zidan avvalgi o‘tagan falsafiya ta‘limotlarning davomi va ularni to‘ldirib sharhlanganini ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa

Qadimgi Xitoydagi ilk falsafiy ta‘limotlarga ko‘ra, osmon va yer bilan chegaralangan olam in hamda yan tamoyillariga amal qiladi. Yan tamoyili narsalar mohiyatiga faol kirib boruvchi kuch sifatida talqin qilinsa, in esa passiv kuzatuvchi,

⁵ Лю Цзя Рассуждение Сыма Цяня о «шести школах» / пер. Крель Ю. Л. // Китай: история, культура и историография. - М.: Наука, 1977. - С. 131—132.

⁶ [Нидэм, Джозеф.](#) Происхождение и развитие теории Пяти элементов: Школа натуралистов (Иньянцзя) и Цзоу Янь // Китайская геомантия./ Сост., вст. ст., пер., примеч. и указ., М. Е. Ермакова. - СПб: Петербургское востоковедение, 1998. - С. 215 - 228.

zulmatni ifodalovchi tushunchadir. Lekin ularni bir-birini rad etuvchi jihatlar tariqasida tushunish xato, chunki ularning hamjihatligi tufayli kuchlar birlashadi, uzilgan yo‘nalishlar muayyan shaklga ega bo‘ladi, yer bilan osmon o‘zaro munosabatlari ochib beriladi.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI (REFERENCES)

1. Хоу Вай-лу (и.др). Чжунго сысян тунши (История китайских идеологий). Т.1-2. - Пекин.1957. –С.164.
2. Демин Р. Н. Школа инь-ян //Культуры в диалоге. Вып.1. – Екатеринбург, 1992. – С. 97.
3. Фэн Ю-Лань Школа «Инь-Ян» и древнекитайская космогония // Краткая история китайской философии. - М.: Евразия, 1998. – С. 152.
4. Сто школ - период рассвета китайской философии // История философии в кратком / перевод Богута И. И. - М.: Мысль, 1994.- С.132.
5. Лю Цзя Рассуждение Сыма Цяня о «шести школах» / пер. Кроль Ю. Л. // Китай: история, культура и историография. - М.: Наука, 1977. - С. 131—132.
6. Нидэм, Джозеф. Происхождение и развитие теории Пяти элементов: Школа натуралистов (Иньянцзя) и Цзоу Янь // Китайская геомантия./ Сост., вст. ст., пер., примеч. и указ.,М. Е. Ермакова. - СПб: Петербургское востоковедение, 1998. - С. 215 - 228.